

## ЕСТЕТИЧНІ ВИМІРИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ЗЯЗЮНА

«Краса діє навіть на тих, хто її не помічає»  
Жан Кокто

*У статті розглядаються різні аспекти філософсько-педагогічних та етико-естетичних ідей академіка Івана Андрійовича Зязюна, які посідають вагомe місце в його багатогранній науковій спадщині. На переконання І. Зязюна, за філософськими категоріями «добро», «краса» і «свобода» завжди стоїть Істина, у якій уособлюється глибинний смисл людського світовідношення та осягнення буття, шукань людського духу і творення гуманістичних ідеалів. Категорії естетики, естетичного виховання, педагогічної майстерності, педагогічної дії вчителя, духовного розвитку особистості через Красу, закарбовану в мистецтві, на думку І. Зязюна, відіграють важливу роль у професійному зростанні педагогів.*

**Ключові слова:** Іван Зязюн; науковий доробок Івана Зязюна; естетичні категорії; естетичний досвід; культура; мистецтво; педагогічна майстерність; педагогічна дія.

**Постановка проблеми.** Сьогодні, здається, вже немає жодної наукової праці, жодної думки Івана Андрійовича Зязюна, які б не були ретельно вивчені, широко обговорені й оцінені науково-педагогічною спільнотою. Але феномен Зязюна полягає в невичерпності його ідей, мірилом вартості яких є їхня теоретична глибина, наукова актуальність, міцний зв'язок з освітньою практикою.

Тривалий час спілкування з І. Зязюном у процесі роботи автора в Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (нині – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка), який він очолював на посаді ректора, в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, директором якого він був, переконали мене в тому, що Іван Андрійович виявився справжнім лицарем Краси. Його думки про неї суголосні переконанням О. Довженка: «Істинне тільки те, що прекрасне. І якщо ми не збагнемо красу, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучасному, ні

в майбутньому. Краса нас усього вчить. Ця проста істина, проте, лишилась не визнаною, особливо ворогами високих думок і почуттів. Краса – верховний учитель. Доказ цьому мистецтво – художники, скульптори, архітектори, поети. Що б нам лишилося від Риму, від Ренесансу, коли б їх не було! У всьому людському я хочу шукати Красу, себто Істину» (*Цитати про красу...*).

Фундаментальний доробок ученого («Естетичний розвиток особи», «Естетичний досвід особи», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогічна майстерність», «Краса педагогічної дії», «Педагогіка добра: ідеали і реалії», «Філософія педагогічної дії») об'єднав дві іпостасі І. Зязюна – філософа і педагога. «Педагогіка – моє життя» проголосив Іван Андрійович своє життєве кредо, коли розробив з одностудентами і втілював у життя концепцію педагогічної майстерності як мистецької дії, зануривши педагогіку у виміри естетики. Це ніби два крила феномену Івана Зязюна: красиве і корисне. Якщо провести аналогію з віршем М. Рильського «Троянди й виноград» – «У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне».

І. Зязюн, висвітлюючи значення культури і культурного розвитку у формуванні гуманістичного світогляду педагога, відзначає, що «основнішим із соціальних завдань культури взагалі і художньої, зокрема, є духовний розвиток особистості. Звичайно, ця функція властива і сім'ї, і школі, і громадським організаціям тощо. Що ж стосується художньої культури, то вона використовує для духовного розвитку особистий арсенал своїх специфічних засобів. Вона формує суспільно-естетичний ідеал, виражаючи його у вигляді художніх образів, з допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, естетичні цінності суспільства перетворюються в особистий досвід сприймаючої цієї образи людини, в органічні набутки її характеру» (Зязюн, Сагач, 1997, с. 26).

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Науковий доробок І. Зязюна досліджували В. Андрущенко, В. Кремень, Г. Філіпчук у контексті філософії освіти, націєтворчості й інноваційного розвитку освіти; С. Гончаренко, Н. Ничкало визначають методологічні підходи І. Зязюна до розвитку педагогів-професіоналів; досвід багатолітньої діяльності його наукової школи висвітлюють О. Дубасенюк, А. Кузьмінський, О. Пехота, О. Семенов; різноманітні аспекти формування

педагогічної майстерності та способи організації педагогічної дії учителів і викладачів описують у своїх працях М. Гриньова, Н. Гузій, О. Лавріненко, М. Лещенко, Л. Лимаренко, В. Радкевич, М. Степаненко, Л. Хомич, зокрема і в культурологічному та етико-естетичному контексті (Г. Васянович, С. Вдович, С. Ковальова, О. Лобач, А. Литвин, О. Міхно, О. Олексюк, О. Отич, Л. Руденко, Н. Сулаєва, Т. Усатенко); узагальненню наукових пошуків І. Зязюна з проблем психопедагогіки, синтезу педагогіки і психології в розвитку професійної майстерності педагога присвячено роботи О. Кучерявого, В. Моргуна, Е. Помиткіна, В. Рибалки та ін. (Вовк, Грищенко, Соломаха, Філіпчук & Ходаківська, 2021; *Естетика і етика педагогічної дії*, 2018; Ничкало & Боровік, 2013; Ничкало & Штома, 2018; *Фундатор «педагогіки добра»...*, 2023). Однак, незважаючи на численні дослідження, неповною мірою висвітлено питання філософських і психолого-педагогічних засад розвитку особистості педагогів і учнівської молоді на основі синтезу культурологічного та етико-естетичного підходів.

**Мета статті** полягає в опрацюванні провідних підходів академіка Івана Андрійовича Зязюна до проблеми впливу естетичних чинників художньої культури й мистецтва на становлення духовного досвіду особистості, що навчається, та розвитку педагогічної майстерності тих, хто навчає.

**Методи дослідження.** Досягнення мети потребувало використання таких методів: загальнонаукові методи пізнання (дедукція, аналіз і синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення) для обґрунтування теоретичних основ проблеми; систематизація поглядів і підходів І. Зязюна, виявлених у його науковому доробку з окресленої проблеми.

**Виклад основного матеріалу.** І. Зязюн вважав, що суттєву роль у педагогіці відіграють естетичні начала, які пронизують усе життя людини, її працю, побут, відносини з людським оточенням. На переконання І. Зязюна, «життєдайні начала Добра, Любові, Істини і Краси» позитивно впливатимуть на духовні потреби й пізнавальні запити і тих, хто навчається, і тих, хто навчає. Адже педагог є духовним провідником, наставником, помічником, мірилом освіченості й людяності для учнів і молоді, який має володіти мистецтвом впливати на почуття, смаки, погляди й ідеали, заражати позитивними емоціями, спонукати до творчих дій, сприяти розвитку інтелектуальних і ціннісних потреб,

становленню духовного досвіду особистості. «В цілому, – пише І. Зязюн, – можна говорити про Красу, прекрасне як про позитивну загальнолюдську цінність, як сферу свободи духу людини, як історичний продукт, як вузлову естетичну категорію, яка олюднює людину через засоби мистецтва, пробуджує в ній «божественну іскру» творчості, бажання творити за законами краси в ім'я безсмертя» (Зязюн, Сагач, 1997, с. 4).

І. Зязюн убачав мету мистецтва в спрямуванні людини через особистісні емоційно-естетичні переживання до загальнолюдського. Він був переконаний у тому, що мистецтво як величний витвір людського духу впливає на людину різноманітно, збагачує її духовний світ і вдосконалює її діяльність. Воно сприяє формуванню творчих здібностей особи і зміцненню її моральних позицій. Тому необхідно не лише навчити кожну людину естетично-почуттєво сприймати красу художніх творів, але й реагувати на навколишній світ згідно з естетичними нормами й ідеалами. «Важливо не приймати особистість як об'єкт естетичного впливу в стані пасивності, а формувати особистісне активне начало для постійного і неперервного, пожиттєвого естетичного самовиховання. Естетика й етика започатковують людську духовність. Завдяки їй процес освіти стає для кожної людини необхідним, бажаним і радісним. У радості людського буття найбільше виявляється свобода, бо радість – завжди добро, завжди краса, завжди творчість» (*Естетичні та етичні основи розвитку...*, 2013, с. 11–12).

Виявивши подібність педагогічної дії до мистецтва, І. Зязюн стверджував, що «саме завдяки емоційному впливу педагогічної дії забезпечується такий її результат, що зближує її з мистецькою дією, як післядія. Чим сильніше твір мистецтва вразив особистість і вплинув на її свідомість та підсвідомість у процесі естетичного сприймання, тим більш сильною й тривалою буде його післядія» (*Естетичні та етичні основи розвитку...*, 2013, с. 37–38).

Універсальний характер мистецтва, на яке проєктуються і в якому відбиваються всі види суспільних відносин і потреб, пояснює природу поліфункціональності та генерувальний характер художньої потреби як вагомого компонента світогляду особистості в цілому, і професійно-педагогічного зокрема. В цьому контексті особливої уваги заслуговує категорія «естетичний досвід», яка, на думку І. Зязюна, є формою і способом контакту людської свідомості із зовнішнім світом крізь призму естетичних

категорій, зокрема художню форму. Його структурними елементами передусім є художні потреби, оцінки, смаки, художнє мислення, естетичне сприйняття, художньо-естетичний світогляд, художньо-естетичні цінності тощо. «Естетичний досвід через свої складові – спеціалізовані емоції і почуття, що обов'язково зумовлюють вольову діяльність, регулює людську поведінку, спрямовує дії людини на предмет, здатний задовольнити людську потребу» (Зязюн, 1976, с. 75). І. Зязюн переконаний у тому, що естетичний досвід як «духовне утворення» впливає на всі психофізичні компоненти особистості, специфічно зв'язує її зі світом, у якому людина формує естетичне соціокультурне середовище. Мистецтво, на думку І. Зязюна, є формою всебічної соціалізації особистості, способом включення її в систему суспільних відносин, адаптації до них і їхнього перетворення, найважливішим засобом «піднесення» її духовного світу.

Естетичний досвід сприйняття мистецтва, що вимагає концентрованої уваги, зосередженості на об'єкті, значної інтенсивності й глибини відчуття, відіграє велику роль у становленні естетичної потреби. Оскільки істинна художня потреба як необхідність у гармонії є потребою в прекрасному, вона формує установку особистості на естетичне сприйняття дійсності, що виявляється у формі художньо-естетичного інтересу, спонукає до нового художньо-естетичного освоєння дійсності через діяльність, у котрій особистість набуває можливість реалізації своїх ідеалів, поглядів, смаків, ціннісних орієнтацій і потреб на рівні художньо-естетичного досвіду, а відтак педагогічного світогляду. В останньому ніби концентрується культура особистості педагога, яка формує етико-естетичну поведінку як підґрунтя для її духовного зростання.

І. Зязюн (2011), виявляючи механізми пізнавально-творчого процесу, великого значення надавав вивченню специфіки неусвідомлених проявів психіки людини. Він писав: «Для розуміння всієї складності творчих процесів слід проникнути в глибинні прошарки психіки, де функціонують особливі «механізми» безсвідомого. З погляду безсвідомого своєрідно осмислюється ідея соціологізації потреби катарсису (очищення мистецтвом) ... Катарсис пов'язаний з емоціями і почуттями. Без емоцій і почуттів немислимий творчий процес. Емоції і почуття найтісніше поєднані з безсвідомим, де вони об'єднують ряди уявлень і регулюють їх протікання. Приховані мотиви і

особистісні інтереси впливають на усвідомлені переживання і зумовлюють цілісну психічну реакцію суб'єкта, яка визначає і спрямовує яву і фантазію» (с. 20-21).

І. Зязюн бачить закономірність зосередження в естетичному почутті, викликаному мистецьким твором, етичних норм і всіх психологічних складників людської духовності, завдяки чому сприйняття художнього твору, передовсім через почуття і переживання особистості, дозволяє їй дійти до глибинних психологічних зрушень, очищення, катарсису, мотивованих ідеалів, життєвих цілей. «На відміну від звичайного образу, – пише І. Зязюн, – що виникає в процесі відображувальної діяльності вищої нервової системи на ступені чуттєвого пізнання, художній образ є результатом складної аналітико-синтетичної діяльності з участю вищого ступеня пізнання – абстрактного мислення. Він несе у собі одночасно і глибокі думки, і живе бачення світу, він містить у собі величезну пізнавальну можливість. Митець втілює в художньому образі не просто предмет або явище, а своє розуміння, своє ставлення до нього, і тому художній образ є єдністю об'єктивного і суб'єктивного, суцього і бажаного, реального і ідеального, він є єдністю відтвореного, поясненого і оціненого» (Зязюн, Сагач, 1997, с. 79).

Естетична оцінка виявляється через категорії прекрасного, піднесеного, трагічного, комічного, потворного і низького, а художня оцінка – через художнє судження як вищу кульмінаційну точку сприйняття мистецького твору. Естетична оцінка ширша за художню, оскільки обумовлена рівнем культури особистості, потребами, інтересами, смаками й загалом світоглядом особистості. Грамотна естетична оцінка, зауважує І. Зязюн (2008с), є необхідною складовою майстерності педагога, оскільки невірна естетична оцінка призводить до значних «прорахунків у знанні вчителем суб'єктивного фактору, процесів і ролі емоційно-почуттєвої сфери «пристрастей людських», ... якісних оцінок і відношень, використовуваних у системі освіти» (с. 435).

Необхідними умовами розвитку творчого педагогічного мислення І. Зязюн вважає наявність у педагога естетичного смаку, відчуття сучасного темпоритму, пропорції і гармонії, кольору, звуку, форми тощо. У мистецтві поєднуються естетична та художня форми суспільної свідомості: *естетична* втілює філософський, гуманістичний, морально-етичний, аксіологічний, комунікативний, творчий зміст мистецтва, а в *художній*

виявляються механізми реалізації естетичного в різноманітному художньому матеріалі.

І. Зязюн наполягав на тому, що педагогічна майстерність є мистецтвом сприяння прагненню людини до особистісного розвитку. Єдність мистецтва й майстерного навчання виявляється у знаходженні особистісних ціннісних смислів як у художніх текстах, так і в собі самому, у створенні власного образу. Саме це символічне поле смислів і діяльність у ньому щодо виявлення особистісних смислів у навчальних (художніх) текстах у співвіднесенні з іншими смислами допомагають особистості (учню і вчителю) створювати культуру, оскільки чуттєве пізнання не є відображенням, а є принципово новою оцінкою навколишньої дійсності в естетичних вимірах особистості.

Завдання педагога – допомогти учням вийти з предметного простору навколишнього середовища у простір людської діяльності, життєвих цінностей і смислів культури. Діяльність педагога тільки тоді виконує свою місію, коли утримує, охороняє й відтворює у свідомості учнів багатство культурно-історичних, моральних цінностей, пробуджує гідність і виводить особистість до вищих духовних смислів, повертає людині власну індивідуальну сутність, піднесену і висвітлену в пошуках істини через естетичні переживання у творчому процесі навчання. «Для того, щоб смисл і значущість ціннісного знання були сприйняті особистістю як власна цінність, ці знання повинні бути пережиті, наділені почуттями» (Зязюн, 2008а, с. 12).

Надаючи великого значення розвитку особистості через мистецтво, І. Зязюн стверджував, що саме воно забезпечує цілісність і творчий розвиток особистості, ставить перед собою головну мету – особистісне зростання. Внутрішні смисли, які визначають суб'єктивне сприйняття особою себе, дійсності та цілей своєї життєдіяльності, є проявом особистісних орієнтацій, що впливають на поведінку людини.

Глибоко вивчивши зв'язок майстерності вчителя і актора, І. Зязюн (Зязюн, Крамущенко, Кривонос, Самещенко, Семиченко, & Тарасевич, 2008b), розробив ґрунтовну технологію розвитку педагогічної майстерності вчителя засобами мистецтва театру, зокрема він зазначав, що «...вузькопрофільна педагогічна галузь – театральна педагогіка, – досліджуючи специфіку театру через сценічну дію, фізичну і психічну змістовність акторської творчості, дуже близької до педагогічної, торкнулася засадових

питань педагогіки як мистецтва» (с. 66–67). Цілу низку його публікацій присвячено вивченню теоретичних і практичних аспектів впливу мистецтва, театрального зокрема, на культурне становлення особистості та розвиток педагогічної майстерності педагога: «мистецтво як засіб творення особистості», «педагогіка як мистецтво», «театральне мистецтво у вимірах педагогіки», «педагогічна і акторська дія», «урок – театр одного актора» – ось неповний список наукових знахідок ученого щодо розвитку педагога-майстра, основою яких, безперечно, є глибинне розуміння Зязюном-Філософом значення художнього принципу побудови не тільки педагогічної дії, а й життя загалом (Вовк, Грищенко, Соломаха, Філіпчук & Ходаківська, 2021).

**Висновки.** Наукову спадщину академіка Івана Андрійовича Зязюна доцільно розглядати у філософському та психолого-педагогічному контекстах. Категорії естетики, естетичного виховання, педагогічної майстерності, педагогічної дії вчителя, духовного розвитку особистості через Красу, закарбовану в мистецтві, посідають вагоме місце в науковому доробку видатного українського вченого та педагога. Його спадщину варто вивчати, шукаючи шляхи впровадження ідей академіка в сучасну педагогічну практику. Як переконливо доводить І. Зязюн, естетичні цінності концентрують у собі гуманістичні ідеали, цілі, мотиви, наміри, настрої, що визначають позицію і поведінку педагога, позитивно впливають на гуманістичну спрямованість організації педагогічних дій викладачів і вчителів і є основою розвитку й удосконалення суб'єктивно-емоційного складника свідомості – ціннісних знань як тих, хто навчає, так і тих, хто навчається.

**Перспективи подальших досліджень.** Потребує вивчення та узагальнення досвід наукових пошуків академіка І. Зязюна з проблем синтезу педагогіки і психології (психопедагогіки) в контексті естетичних і етичних основ становлення особистості педагога.

#### Список використаної літератури

- Вовк, М.П. (Ред., укл.), Грищенко, Ю.В., Соломаха, С.О., Філіпчук, Н.О., Ходаківська, С.В. (Уклад.). (2021). *Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика*: словник. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
- Естетика і етика педагогічної дії*: зб. наук. пр. (2018). Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка (Вип. 17). Полтава.
- Зязюн, І.А. (1976). *Естетичний досвід особи. Формування і сфери вияву*. Київ: Вища школа.
- Зязюн, І. А. (2008а). Діалектика особистісних цінностей та смислів у розвитку особистості. В кн. *Професійно-мистецька школа у системі національної освіти*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (с. 10-13). Київ; Чернівці: Зелена Буковина.



- Зязюн, І. А. (2008с). *Філософія педагогічної дії*: монографія. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького.
- Зязюн, І. А. (2011). Безсвідоме у виявах пізнавально-творчого процесу особистості. В кн. Н. Г. Ничкало (Ред.), *Творчий розвиток особистості засобами мистецтва*: навчально-методичний посібник (с. 11-23). Чернівці: Зелена Буковина.
- Зязюн, І. А. (Ред.), Крамущенко, Л. В., Кривонос, І. Ф., Самещенко, О. Г., Семиченко, В. А., Тарасевич, Н. М. (2008b). *Педагогічна майстерність*: підручник (Вид. 3-тє, допов. і переробл.). Київ: СПД Богданова А. М.
- Зязюн, І. А., Сагач, І. А. (1997). *Краса педагогічної дії*: навч. посіб. для вчителів та ін. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнес.
- Ничкало, Н. Г. (Ред.), Штома, Л. Н. (Упоряд.). (2018). *Іван Андрійович Зязюн: педагог, вчений, філософ*: біобібліогр. покажчик (Вид. 4-тє, перероб., допов.). НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ.
- Ничкало, Н. Г. (Ред., упоряд.), Боровік, О. М. (Упоряд.). (2013). *Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна*: зб. наук. пр. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ: Богданова А.М.
- Фундатор «педагогіки добра» і добротворення в педагогіці: збірник матеріалів до 85-річчя з дня народження Івана Зязюна. (2023). Київ: Вид-во ТОВ «Юрка Любченка».
- Цитати про красу, фрази про красу*. Взято з <https://takequotes.com/ua/category/beauty>
- Штома, Л. Н. (Упоряд.). Зязюн, І. А. (Ред.). (2013). *Естетичні та етичні основи розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів*: бібліографічний покажчик. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

*Svetlana Solomakha*

#### AESTHETIC DIMENSIONS OF IVAN ZIAZIUN'S PEDAGOGICAL HERITAGE

*The article examines various aspects of the philosophical, pedagogical, and ethical-aesthetic ideas of academician Ivan Andriyovych Ziaziun, which occupy a significant place in his multifaceted scientific heritage. According to I. Ziaziun, the philosophical categories of “goodness”, “beauty” and “freedom” always stand for Truth, which embodies the deep meaning of human worldview and comprehension of existence, the search for the human spirit, and the creation of humanistic ideals. The categories of aesthetics, aesthetic education, pedagogical skills, pedagogical action of a teacher, and spiritual development of an individual through the Beauty captured in art play an essential role in the professional growth of teachers.*

*It is advisable to study the scientific heritage of the outstanding Ukrainian scientist and teacher I. Ziaziun, looking for ways to implement his ideas in modern pedagogical practice. As Ivan Andriyovych convincingly proves, aesthetic values of consciousness concentrate humanistic ideals, goals, motives, intentions, and moods that determine the position and behavior of a teacher, positively impact the humanistic orientation of an organization of pedagogical actions of lecturers and teachers, are the basis for the development and improvement of the subjective-emotional component of consciousness – the value knowledge of both those who teach and those who study. According to I. Ziaziun, the issues of aesthetics and ethics, pedagogical education, and aesthetic education should be significant components of the national cultural policy and national education of young people, as they are the basis for the spiritual development of an individual.*

**Keywords:** *scientific heritage of Ivan Ziaziun; aesthetic categories; aesthetic experience; culture; art; pedagogical skills; pedagogical action.*

### References

- Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]:* zb. nauk. pr. (2018). (Is. 17). Poltava [in Ukrainian].
- Fundator «pedahohiky dobra» i dobrotvorennia v pedahohitsi: zbirnyk materialiv do 85-richchia z dnia narodzhennia Ivana Ziaziuna [The founder of "good pedagogy" and benevolence in pedagogy: a collection of materials from 85<sup>th</sup> Ivan Zyazyun's birthday].* (2023). Kyiv: Vyd-vo TOV «Jurka Liubchenka» [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (Ed.), & Shtoma, L. N. (Comp.). (2018). *Ivan Andriiovych Ziaziun: pedahoh, vchenyi, filosof [Ivan Andriiovych Ziaziun: teacher, scientist, philosopher]:* biobibliohr. pokazhchyk. NAPN Ukrainy, In-t ped. osvity i osvity doroslykh. Kyiv [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (Ed.), & Borovik, O. M. (Comp.). (2013). *Pedahohichna maisternist akademiika Ivana Ziaziuna [Pedagogical mastery of academician Ivan Zyazyun]:* zb. nauk. pr. In-t ped. osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Kyiv: Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
- Shtoma, L. N. (Comp.). Ziaziun, I. A. (Ed.). (2013). *Estetychni ta etychni osnovy rozvytku pedahohichnoi maisternosti vykladachiv vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv: bibliohrafichni pokazhchyk [Aesthetic and ethical bases of development of pedagogical skills of teachers of higher pedagogical educational institutions: bibliographic index].* Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
- Tsytyaty pro krasu, frazy pro krasu [Quotes about beauty, phrases about beauty].* Retrieved from <https://takequotes.com/ua/category/beauty> [in Ukrainian].
- Vovk, M. P. (Ed.), Hryshchenko, Yu. V., Solomakha, S. O., Filipchuk, N. O., & Khodakivska, S. V. (Comps.). (2021). *Pedahohichna osvita v Ukraini: teoriia i praktyka [Pedagogical education in Ukraine: theory and practice]:* slovnyk. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (1976). *Estetychnyi dosvid osoby. Formuvannia i sfery vyjavu [Aesthetic experience of a person. Formation and spheres of manifestation].* Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (2008a). Dialektyka osobystisnykh tsinnosti ta smysliv u rozvytku osobystosti [Dialectic of personal values and meanings in personality development]. In *Profesiino-mystetska shkola u systemi natsionalnoi osvity [Creative development of personality by means of art]:* materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 10-13). Kyiv; Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (2008c). *Filosofiiia pedahohichnoi dii [Philosophy of pedagogical action]:* monohrafiia. Cherkasy: Vyd. vid. ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (2011). *Bezsvidome u vyjavakh piznavalno-tvorchoho protsesu osobystosti [The unconscious in the images of the cognitive and creative process of the individual].* In Nychkalo, N. H. (Ed.), *Tvorchy rozvytok osobystosti zasobamy mystetstva [Creative development of personality by means of art]:* navchalno-metodychnyi posibnyk (p. 11-23). Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (Ed.), Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F., Sameshchenko, O. H., Semychenko, V. A., & Tarasevych, N. M. (2008b). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical mastery]:* pidruchnyk. Kyiv: SPD Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A., & Sahach, I. A. (1997). *Krasa pedahohichnoi dii [The beauty of pedagogical action]:* navch. posib. dlia vchyteliv ta in. Kyiv: Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu i biznes [in Ukrainian].

Одержано: 11.02.2023 р.